

Отримано: 26 грудня 2017 р.

Прорецензовано: 16 січня 2018 р.

Прийнято до друку: 22 січня 2018 р.

e-mail: svitlana_muravska@i.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2018-27-157-161

Муравська С. Музейні заклади системи вищої освіти у незалежній Україні / С. Муравська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». – Острог, 2018. – Вип. 27 : На пошану Володимира Трофимовича. – С. 157–161.

УДК 069.015 (477)

Світлана Муравська

МУЗЕЙНІ ЗАКЛАДИ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Стаття є спробою проаналізувати основні тенденції розвитку музейної справи у середовищі вищих навчальних закладів у добу незалежної України. Підкреслюється, що найбільшою мірою трансформації торкнулися музеїв історії, оскільки останні перестали бути інструментом ідеологічно-патріотичного виховання. Характерними рисами цього періоду є створення меморіальних музеїв, зростання кількості історичних, мистецтвознавчих та галузевих «храмів муз». Натомість відбулося скорочення кількості та персоналу природничих музеїв.

Ключові слова: музей, колекція, вищий навчальний заклад, університет.

Светлана Муравская

МУЗЕЙНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В НЕЗАВИСИМОЙ УКРАИНЕ

Статья является попыткой проанализировать основные тенденции развития музейного дела в среде высших учебных заведений в эпоху независимости Украины. Подчеркивается, что в наибольшей степени трансформация коснулась музеев истории, поскольку последние перестали быть инструментом идеологическо-патриотического воспитания. Характерными чертами этого периода является создание мемориальных музеев, рост числа исторических, искусствоведческих и отраслевых «храмов муз». В то же время произошло сокращение количества и персонала музеев естествоведческого профиля.

Ключевые слова: музей, коллекция, высшее учебное заведение, университет.

Svitlana Muravska

MUSEUM INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION SYSTEM IN INDEPENDENT UKRAINE

The article is an attempt to analyze the main tendencies of the development of museums of higher educational establishments in the era of independent Ukraine. It is emphasized that the museums of history were the most affected by the transformation, because ceased to be an instrument of ideological and patriotic upbringing. The features of this period are the creation of memorial museums devoted to figures, which could not be presented through existing stamps in the Soviet period, the growth of the number of historical, art and branch “temples of muses”. Instead, there was a decrease of the number and staff of natural museums. It coincides with the European tendencies of the university museums development.

Key words: museum, collection, institution of higher education, university.

За даними Державної служби статистики в нашій державі функціонує 576 музеїв [5], однак мова йде про ті з них, які знаходяться у державній та комунальній власності. Ці дані ідуть врозріз із думкою громадських експертів, які вказують цифру 5 850 музеїв усіх форм підпорядкування [14, с.138]. Окреслити, яку частину серед них представляють музеї та колекції ВНЗ проблематично, оскільки огляди музеїв системи МОН України, які проводяться кожні три роки, охоплюють тільки зареєстровані підрозділи, які, за підрахунками автора статті, становлять менше 40 % всіх категорій «храмів муз». Всеукраїнського огляду таких збірок за 26 років незалежності не проводилося, тому підрахунки їхньої загальної кількості відносні, хоча наводиться цифра в межах 500 [14, с.138; 16, с.143]. Однак відсутність інтересу держави до музеїв ВНЗ не є показником значення таких структурних

підрозділів у функціонуванні вищої школи, зрозуміти яке можна тільки на тлі динаміки їхнього розвитку, котра зазнала відчутних змін після 1991 р. Такий стан речей обумовлений як суспільно-політичними подіями у країні, так і світовими тенденціями поступу університетського музейництва.

Українська історіографія генези музейної справи у середовищі вищої освіти, в т.ч. часів незалежності, залишається недостатньо заповненою, представлена переважно нарисами з історії та оглядами окремих експозицій у матеріалах конференцій [12; 16]; деякі публікації розглядають такі «мусейони» в руслі музейної педагогіки [3; 8] або як окрему категорію громадських музеїв [2; 15]. На сьогодні у вітчизняній історіографії відсутні праці, де був би представлений комплексний погляд на проблему, чим і обумовлюється актуальність даної публікації.

Мета дослідження – окреслити тенденції розвитку музейних установ вищих закладів освіти сучасної України.

Музейні заклади системи вищої освіти представляють собою окремих сегмент культурного простору України. За своєю природою такі збірки – цілком відмінне явище, порівняно із аналогами інших форм підпорядкування. Вони являють собою соціальну інституцію, яка формується на базі вищої школи шляхом накопичення предметів, які використовувалися або продовжують використовуватися у навчальному, дослідницькому процесах або сприяли (сприяють) створенню надихаючого середовища для розвитку студентів. Уже неодноразово піднімалися питання, в т.ч. у резолюціях наукових конференцій, про необхідність на законодавчому рівні виділити їх із загальної когорти музеїв, які перебувають у структурі Міністерства освіти і науки України та забезпечити принаймні на юридичному рівні відповідні умови для діяльності [12, с. 89; 16, с. 404].

Упродовж радянського періоду історії музеї пройшли складний шлях трансформації із обов'язкових структурних підрозділів ВНЗ із відповідним забезпеченням, до збірок на громадських засадах, що значно знизило їхнє реноме. Навчальну місію продовжували виконувати лише музеї природничого профілю, однак їхня кількість становила заледве третину всіх існуючих на той час музеїв. Натомість решта, у рамках дії нормативних документів, прийнятих у вищих ешелонах влади, перетворилися на майданчики ідеологічної пропаганди.

Нова політико-економічна ситуація у роки «перебудови» обумовила кризу та складний процес модифікації музейної сфери. Суспільно-політична «відлига», пом'якшення партійного диктату, відносна свобода слова, утворення різноманітних громадських організацій неминуче вплинули і на університетське життя, адже часто саме науково-педагогічні працівники ВНЗ були кováлями тих змін, які відбувалися. Глибинні процеси переосмислення і розбудови всього суспільного устрою на демократичних засадах не могли не обумовити перемены у механізмах висвітлення історії вищої освіти як елементу минулого; розпочалося переоформлення і перепрофілювання уже діючих музейних установ [11, с. 9]. У 1990 р. Міністерством культури УРСР було прийнято «Типове положення про музей, що працює на громадських засадах в УРСР». Визначення «громадського музею» в новому документі практично не змінилося порівняно із Положенням 1978 р., як і статус музеїв ВНЗ, які були прирівняні до музеїв, що працюють під безпосереднім керівництвом органів культури, музеїв підприємств та шкільних музеїв [2, с. 20].

Після 1991 р. перед музеями ВНЗ стали складні завдання модифікації та інтеграції в сучасний український культурний простір, оскільки основні базові завдання радянського періоду, що лежали в основі всіх форм діяльності громадських музеїв і передбачали ідеологічно-агітаційну мету, втратили актуальність [15, с. 108]. Процес перепрофілювання музеїв, який розпочався ще у другій половині 1980-х рр., набрав обертів, реекспозиції та нові виставки почали базуватися на матеріалах, які висвітлювали маловідомі сторінки історії, які раніше часто були забороненими. Яскравим прикладом є створення музею Степана Бандери у Львівському національному аграрному університеті [4, с. 8].

Упродовж 1990-х рр. в Україні при вузах утворилося більше десяти історичних музеїв, з них частина – етнографічних, та чотири мистецтвознавчих. До цього переліку входять музейні колекції Центру культурології Вінницького національного технічного університету, народознавчий центр Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, музей етнографії Волині і Полісся Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки, музей текстилю імені Каталіни Полоні Закарпатського угорського інституту ім. Ракоці ІІ та ін.

Зміна освітнього простору, пов'язаного із його перевлаштуванням, згідно нових засадничих принципів існування в демократичній державі призвела до появи ряду ВНЗ на базі коледжів, інститутів і факультетів та низки вищих шкіл приватної форми власності. Це обумовило тенденцію щодо

створення музеїв історії, оскільки адміністрація установ, які розпочали самостійне життя, намагалися презентувати новий юридичний статус як логічний результат історичного розвитку. Залежно від бачення ректоратом місії музею його роль серед мережі інших підрозділів відрізнялася, що впливало на поповнення фондів музею, вимоги до керівника, зрештою, і на безпосередній розвиток. Наприклад, після відродження у 1994 р. Острозької академії ректор І.Д. Пасічник поставив амбіційне завдання глорифікувати історію краю і ВНЗ, не остання роль у цьому процесі відводилася саме музею [10]. Схожа ситуація в меншому масштабі була і у випадку створення народного музею історії Харківської гуманітарної університету «Народна українська академія» В.І. Астаховою [1, с. 6].

Іншим аспектом змін, які відбувалися у музейній справі в 1990-х рр., стало те, що в умовах складної фінансової ситуації вищі школи намагалися економити на всіх статтях свого бюджету і дуже часто музеї та колекції потрапляли в це число. За таких обставин останні опинялися між молотом і наковаленью, оскільки, з одного боку, зважаючи на неактуальний з точки зору політичних змін текстовий матеріал вимагав нагальної реекспозиції музейного простору, а з іншого – музеї вимагали відповідного фінансування, на що адміністрація ВНЗ не давала своєї згоди. Через економічну кризу в країні, перша половина 1990-х рр. характеризувалася своєрідним затишшям у музейній справі, коли вузівські музеї практично не створювалися. Ситуація почала докорінно змінюватися на краще тільки в другій половині останнього десятиліття ХХ ст. В цей період особливо гостро стала проявлятися роль окремих музейних працівників, які працювали за покликом серця, які очолювали музеї і розвивали його всупереч існуючим обставинам, оскільки робота в музеї, яка проводилася на громадських засадах, у складних 1990-х рр. не особливо приваблювала освітян.

Негативно на діяльності вузівських музеїв в цей час позначилася чинність «Положення про музей при закладі системи Міністерства освіти України» 1997 р., яке закріпило їхній громадський статус і урівняло завдання шкільних музеїв та музеїв ВНЗ. Цей документ зіграв злий жарт із персоналом вказаних підрозділів. Адже згідно з типовим положенням про музей ВНЗ 1984 р. було чітко визначено приналежність документів і матеріалів до державної частини Музейного фонду. Також п. III-4 цього Положення дозволяв ввести на допомогу завідуючому музеєм навчально-допоміжний персонал. Багато «мусейонів», користуючись вказаним документом, змогли вирішити низку проблем: стати структурним підрозділом ВНЗ, збільшити кількість персоналу тощо. Саме ці напрацювання 1980-х рр. і були нівельовані наслідками дії Положення 1997 р., коли в умовах економії коштів музеї виводилися із структури вищої школи, ліквідовувалися посади завідуючого (директора) музею, а співробітників переводили на інші посади – інженерів, старших лаборантів, викладачів на 0,5 ставки [6, с. 155]. Згідно Наказу № 1282 Міністерства освіти та науки від 6.11.2014 згаданий нормативний документ втратив чинність. Проте профільне міністерство не запропонувало альтернативної заміни. На сьогодні введено в дію лише інструкцію, яка регулює діяльність музеїв при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах [9].

Відсутність диктату зверху, щодо утворення музеїв та їх використання як елементу ідеологічної пропаганди, позитивним чином вплинуло на різноманіття та кількість українських музеїв вищої школи. До тенденцій розвитку музейної справи, які беруть початок у середині 1990-х р., можна віднести:

– Протягом окресленого періоду активно формуються музеї історії вищів, де на зміну шаблонам радянського зразка прийшли стандарти новітньої доби, що насамперед простежується у відсутності ідеологічної складової. Експозиція музеїв цієї категорії зазвичай не відзначається оригінальністю і не виділяється серед загалу. Традиційно вона поділена на експозиції згідно з етапами розвитку ВНЗ, ілюстрована фотоматеріалами та текстовими документами, зазвичай копіями.

– Через назрілу потребу, в нових умовах української дійсності, унаочнити історію багатьох відомчих вищих шкіл, як інструмент виховання молодого покоління, у кілька разів зросло число галузевих музеїв. Наприклад, народний музей Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України, музей історії українських спецслужб Національної академії Служби безпеки України, музей адвокатури Академії адвокатури України та інші.

– Із поступовим зростанням темпів появи музеїв, спостерігається формування гуманітарних музеїв з різноманітним наповненням експозиції. З-поміж інших це стосується лінгвістичного музею КНУ ім. Т. Шевченка, музею миру Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. С. Дем'янчука, музею культури, освіти та еволюції туризму Львівського інституту економіки і туризму, музею історії грошей та банківництва Університету банківської справи Національного банку України та ін. Аналогічна тенденція поширюється і на етнографічні та археологічні музеї.

– Новим аспектом, у сучасному розвитку музейництва загалом і університетського зокрема, є відкриття меморіальних музеїв. Епоха прославлення одіозних вождів відійшла в минуле, створивши можливість піднести пам'ять про видатних людей без партійних директив. У випадку вищої школи мова йде передусім про осіб, які відіграли помітну роль в історії конкретного вузу, як-от музей В.М. Верховинця та українського народного хору «Калина» Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка, дві кімнати-музеї А. Макаренка – у згаданому полтавському виші та Сумському державному педагогічному університеті ім. А.С. Макаренка, музей Йосипа Сліпого в Українському католицькому університеті та ін.

– У окремих випадках при університетах створюються комплексні музеї, що певною мірою відображає європейську тенденцію розміщення всіх музеїв і колекцій певного університету під єдиною «парасолькою» з метою спрощення управління ними [17, р. 146-147]. Однак, нині в Україні є тільки кілька університетів, адміністрація яких підвищила статус музейних комплексів із метою активізації їхнього розвитку. Це, зокрема, музеї Національного університету «Острозька академія» (НаУОА), Харківської академії міського будівництва, Вінницького національного технічного університету.

– Спостерігається активне оформлення художніх галерей та накопичення декоративних колекцій у закладах вищої освіти з метою долучення студентів до пізнання світу прекрасного. При мистецьких закладах створюються художні галереї, які таким чином презентують доробки своїх студентів. Мова йде про збірки Львівської національної академії мистецтв, Центру культурології Вінницького національного технічного університету, галереї НаУОА, Харківської національної академії міського господарства, Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» та ін.

– У зв'язку з використанням віртуальних аналогів збірок значно сповільнилися темпи утворення природничих музеїв, що співпадає з загальноєвропейською тенденцією [17, р. 123], проте в українських реаліях є дещо запізнілою в часі. Формування ж та підтримка в належному стані колекцій (часто досить великих за обсягом) вимагає чималих коштів.

Таким чином, суспільно-політичні зміни, які відбулися після проголошення Україною незалежності, значною мірою вплинули на розвиток музейної справи у середовищі ВНЗ. Кількість таких музеїв, з огляду на громадський статус, перебувала в залежності від фінансово-економічної ситуації в державі, що обумовило скорочення їх числа у першій половині 1990-х рр. і поступовим зростанням кількості, яке триває досі. Найбільшою мірою трансформації торкнулися музеїв історії, оскільки останні перестали бути інструментом ідеологічно-патріотичного виховання і отримали свободу вибору у наповненні експозиції. Характерними рисами цього періоду є поява меморіальних музеїв, присвячених постатям, про які в радянський період не могла йти мова через існуючі штампи та зростання кількості історичних, мистецтвознавчих та галузевих «храмів муз». Натомість відбулося скорочення кількості та персоналу природничих музеїв і цей процес триває досі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Астахова В.И. Символика и традиции в жизни НУА. *Символика и традиции в деятельности вузовских музеев: очерки о деятельности музеев истории высших учебных заведений г. Харькова*. Харьков, 2008. С. 5-8.
2. Буланый І. Т., Явтушенко І. Г. Громадські музеї України: Історія, досвід, проблеми. Київ, 1979. 197 с.
3. Гайда Л.А. Музей у навчальному закладі. Київ, 2009. 128 с.
4. Гоць П. Н. Музей Степана Бандери в Дублянах. Львів, 2005. 74 с.
5. Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/cltr_rik/cltr_u/cltr_u.html (дата звернення: 10.12. 2017).
6. Калиниченко И.В. Об усовершенствовании организационных и правовых основ деятельности музеев при высших учебных заведениях г. Харькова. *Університетські музеї: європейський досвід та українська практика. Матеріали конференції (6-7 жовтня 2011 р., м. Київ)*. Ніжин, 2012. С. 151—159.
7. Крук О.І. Развитие музейной справи в Украине (конец 1950-х – 1980-ти рр.). : автореф. дис... канд. іст. наук. Харків, 2000. 20 с.
8. Медведева І.М. Організаційно-педагогічні засади діяльності музеїв у вищих технічних навчальних закладах : дис... канд. пед. наук. Луганськ, 2009. 256 с.
9. Наказ Міністерства освіти і науки України № 1195 «Про затвердження положень про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1415-14#n16> (дата звернення: 10.12. 2017).
10. Особистий архів автора. Інтерв'ю із ректором Національного університету «Острозька академія» І.Д. Пасічником від 24.01.2014 р.

11. Перейма Л. Громадські музеї Львівщини: історія та сучасність. *Громадські музеї Львівщини : довідник у 2 т.* Львів, 2007. Т.1. С. 3-14.
12. Проблеми і перспективи розвитку музеїв вищих навчальних закладів України. *Матеріали 2-го круглого столу (23-24 листопада 2007 р., м. Київ)*. Київ, 2007. 91 с.
13. Самойленко Л.Г. Учебные музеи Национального университета имени Тараса Шевченко: феномен культуры или науки. *Музеология – музееведение в XXI веке. Проблемы изучения и преподавания*. Санкт-Петербург, 2009. С. 469-485. URL: <http://museology-spb.narod.ru/bibr.html> (дата звернення: 10.12. 2017).
14. Смаглий К.В. Європейський досвід реформування музейної сфери: уроки для України. *Будуємо нову Україну. Збірник конференції (26-27 листопада 2014 р., м. Київ)*. Київ, 2015. С. 138-154.
15. Стельмах І.Ф. Громадські музеї в історичній ретроспективі. *Праці Центру пам'яткознавства НАН України і УТОPIK*. Київ, 2009. Вип. 16. С. 108.
16. Університетські музеї: європейський досвід та українська практика. *Матеріали конференції (6-7 жовтня 2011 р., м. Київ)*. Ніжин, 2012. 418 с.
17. Lourenco M. Between two worlds: the distinct nature and contemporary significance of university museums and collections in Europe : PhD thesis. Conservatoire National des Arts et Metiers, Paris, 2005. 405 p.